

УДК 141. 333

Бенькевич Г.А.

ЕВОЛЮЦІЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧНИХ ПОГЛЯДІВ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Постановка проблеми. Проблема людини, її сутності та існування є однією з основних у філософії і гуманітарному знанні. Ще В. фон Гумбольдт казав, що *в людському житті неможливо нічого зрозуміти без знання людини і людської природи.*

Людина виявляє себе в результаті розвитку матеріального світу, природи, з якою поєднана у своєму бутті. Людина – єдина істота, яка формується із основних різновидів буття (природне, соціокультурне та духовне). Тому людина є універсальним явищем і силою природи. Водночас змінюючи природу, людина існує і розвивається як соціальна істота [3]. Оскільки проблема людини з давніх давен цікавила вчених, вони намагалися висвітлити особливості її буття, співіснування в природі, суспільстві, у Всесвіті.

Підвищений інтерес до людини дає змогу детальніше розглянути принцип антропоцентризму.

Антропоцентризм (грец. *άνθρωπος* – людина і *centrum* – центр) ставить людину в центр Всесвіту, роблячи її найвищою метою всього, що відбувається у світі. Цей філософський принцип визначає місце та роль людини в сучасному світі. Хоч пройшли століття і змінилися епохи, проблема людини не втратила своєї актуальності і до нині, адже людина завжди відкриває в собі нові обрії світобачення, що дає поштовх для розвитку суспільства. Для кожної людини важливо пізнавати і розвивати себе, свої здібності, відкривати у собі нові можливості, адже, пізнаючи себе, вона пізнає світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи до вивчення та розуміння природи людини охарактеризовано у А.С.Корженівського (2003), І.О.Скакуна (2012) та ін.; погляди вчених на тіло, душу і дух людини проаналізовано у В.А.Косяка (2010), А.А.Тахо-Годи, А.Ф.Лосева (1999), Р.А.Арцишевського (2011), В.Г.Табачковського, М.О.Булатова, Н.В.Хамітова (2003), А.П.Алексеєнко (2007), В.Д.Губина, Е.М. Некрасової та ін. Однак питання еволюції антропоцентричних поглядів висвітлено недостатньо, тому воно потребує детальнішого аналізу.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є характеристика підходів щодо розуміння людини, аналіз поглядів вчених на тіло, душу та дух як неодмінних ознак антропоцентризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Своє бачення й розуміння людини та її сенсу життя пропонувала і змінювала кожна історична епоха, додавши свої підходи до пізнання людини [3, с. 8].

В історії розвитку філософського вчення застосовано два фундаментальні підходи до вивчення та розуміння природи людини [5, с. 13]. **Космологічний підхід** у досократівській філософії сповідував єдність природи (макрокосмос) і людини (мікрокосмос). Природа і людина, тіло і душа, матеріальне та ідеальне не були тотожними, людина була частиною довілля. Від Геракліта було започатковано поділ на природу і людський світ.

Пізнаючи людину „ззовні”, Арістотель вживає поняття „розумної тварини” (**homo est animal rationale**) [5, с. 13]. Античне тіло (εδός) уособлювало прекрасну тілесність без походження і мети існування. В античності не виокремлювали духовність людини. Антична інтуїція була бездушна, позаособистісна, позбавлена духовних узагальнень [10, с. 705].

В античні часи проблему єдності тіла й душі досліджували греки. Їх цікавили шляхи досягнення індивідуальної й космічної гармонії, через яку виявляється досконалість людини [7, с. 131].

В античному мисленні панував принцип **космоцентризму**. „Космос” у давньогрецькій мові трактували як порядок, красу, гармонію, співмірність буття. Пізніше це поняття поширюється на Всесвіт, світобудову, стає зрозумілим, самодостатнім, всеохопним. Людина стає мікрокосмом. Порушення загальнокосмічного порядку вважали шляхом до дисгармонії, катаклізмів, соціальної анархії [6, с. 11]. **Космоцентризм**, поклавши в основу

натурфілософію досократівської античної філософії, не розглядав людину як самостійний елемент філософського осмислення [9].

На зміну натурфілософії, що часто пропонувала суперечливі схеми пояснення світу, приходять *антропоцентризм*. Мислителі десакралізують природу, акцентуючи увагу на суб'єкті, а не об'єкті, замість поглядів на світ звертаються до людини як до джерела виникнення всіх проблем філософії та питань теорії пізнання.

Другий, *персоналістичний підхід*, виник через прагнення пізнати людину зсередини [5, с. 14]. На відміну від космологічного розуміння людини в історії філософської антропологічної думки, персоналістичний підхід стосується спроби збагнути природу, життя та покликання людини через її *унікальність* та *неповторність* серед об'єктів позалюдської сфери і представників людської спільноти [5, с. 13].

У філософському вченні простежується традиція гармонійного поєднання і співвідношення духовних і матеріальних інтересів і потреб. В давньогрецьких полісах, наприклад, в Афінах, освіта молоді була зосереджена на розумовому, естетичному (зокрема, музичному) і фізичному розвитку. Тому чимало відомих філософів, окрім пошуку істини, приділяли багато часу фізичним вправам, наприклад, Платон займався боксом [2, с. 422]. Антична цивілізація завершила своє існування після зовнішніх і внутрішніх руйнівних ударів та завоювань іншими народами. В післяантичній культурі персоніфікованим носієм надприродних пошуків стає дух [10, с. 703].

У середні віки людське буття осмислювалось в християнстві і теології, основним принципом стає *теоцентризм* [6, с. 16]. Зазначимо, що у релігії, яка домінувала у світогляді середніх віків, Людина поставала поряд із питанням Божественного. У Новому часі повторюється рух античності від природи до людини. Природа замість реальності стає похідною, а людина підноситься над природою. На зміну теоцентризму приходять *антропоцентризм* і *гуманізм*, який у центрі Всесвіту бачить людину. В епоху Відродження зростає роль земного призначення людини через пізнання і діяльність, яка змінює природу і саму людину. М.Мерло-Понті вважав, що тілесне існування залежить від тіла навіть на рівні анатомічної структури. Тіло віддзеркалює буття [4, с. 35]. Філософія Відродження логічно завершила пошуки натурфілософії [11]. У пізніші часи людину розглядали як єдність тіла і душі, по-різному поєднуючи тілесне і духовне.

Перший погляд – *Тілесне і духовне існують незалежно*. Їхній розвиток не передбачає взаємного впливу один на одного.

Другий погляд – *Тілесність людини визначає духовність* („У здоровому тілі – здоровий дух”). Задоволення тілесних потреб зробить людину здоровою і щасливою [2, с. 423].

Давньогрецькі філософи зауважували, що якби щастя полягало лише в тілесних задоволеннях, то найщасливішими були б тварини, які досхочу їдять і ні про що не думають. Надмірна увага до потреб тіла шкодить духовній стороні людського життя. Людина, яка піклується лише про смачну їжу і гарний

відпочинок, не має можливостей, бажання і часу думати про високе, займатися своєю освітою, думати про розвиток і задоволення своїх духовних потреб у пізнанні, творчості, спілкуванні з прекрасним [2, с. 423]. Тілесно-духовна особистість була ідеалом для Гомера [7, с. 172].

Третій погляд – *В людині головне душа, дух, не тіло* [2, с. 423]. Духовно багата людина приязно ставиться до інших людей і живих істот, готова допомогти, багато знає і розуміє, має широке коло інтересів. Джерелами її духовності є релігія, філософія, наука, мистецтво. Відмовившись від світського життя, що проповідують аскети, людина збагачує духовність через релігію, проте результати таких змін бувають протилежними до очікуваних [2, с. 423-424].

Четвертий погляд – *Тілесне й духовне в людині об'єднані*. Цей дуалістичний погляд базується на двох фундаментальних принципах: розумна людина дбає і про тіло (організм), і про дух (психіку). Досконала й довершена людина має здорове й прекрасно розвинуте тіло і водночас відчуває красу мистецтва, багато читає, або цікавиться наукою, замислившись над сенсом життя. Концепцію *всебічного і гармонійного розвитку людини* розроблено в епоху Відродження [2, с. 425]. У тому, що людина є одночасно і тілесною, і духовною істотою, виявляється її суперечливість і складність [2, с. 416].

Фізична досконалість і краса людини викликають позитивні емоції, є джерелом натхнення і наслідування [2, с. 418]. На мій погляд, взаємозв'язок тілесної і духовної сторін очевидний [2, с. 420]. Так, радість, хороший настрій, приємні враження, очікування доброго відновлюють, зберігають і примножують фізичне здоров'я людини. І, водночас, через страх, невпевненість, байдужість тіло хворіє. Чимало людей, щоб активніше мислити, починають ходити, жестикулювати, почухувати потилицю, гримасувати. Почуття, бажання, емоції, ідеї стимулюють активність людини, скажімо, подразнення різних ділянок мозку електричним струмом може викликати стан радості, страху, любові, різні почуття та емоції. Із виразу обличчя, погляду, постави, ходи людини можна сказати про її настрій [2, с. 421].

У дослідженні духовності вимальовуються два підходи: раціоналістичний та ірраціоналістичний. Наука тяжіє до раціонального бачення духовності, а ірраціональне пізнання переважає у релігії. Європейська філософська думка з середини ХІХ ст. засвідчила толерантне ставлення до ірраціоналізму. У філософсько-культурологічній думці існує постійне зацікавлення до позанаукового знання, ідеї якого дозволяють вирішувати проблеми, які не під силу раціоналізму [1].

Тілесність і духовність досліджувалася на різних рівнях пізнання [7, с. 7]. Грецькі філософи від VI ст. до н.е. зосереджувались на „мікрокосмічній” істоті – людині, як проблемі антропології в широкому філософському розумінні [6, с. 11]. Наприкінці V – на початку IV ст. до н.е. людина стає соціальною істотою, розбудовуючи державні інституції і приймаючи закони. Увага від традиційних інституцій переноситься до індивіда, розвивається демократія. Особа усвідомлює свою самоцінність, вбачає в собі творця законів.

Англійський філософ і богослов Ерік Маскал говорить про діалектичну єдність тілесного та духовного: душа оживляє тіло; тіло актуалізує душу; а через тіло проявляються дії людини. Філософ підкреслює унікальність людини у Всесвіті й водночас її зв'язок з іншими творіннями Бога. Людина виступає логічним завершенням творіння, точкою, в якій матерія зустрічається з духом [11].

На початку ХХ ст. проблему *відношення тіла і духу* поставив В. Розанов. Він зробив спробу показати, що творча природа людини закладена не стільки в дусі, скільки в тілі, що „торкання до інших світів” йде не через розум чи зусилля духу, а через тіло [4, с. 32].

Новий виток ставлення до тілесності започаткований у західному філософському дискурсі кінця ХХ ст., так починає виникати „філософія нової тілесності”. Гуманітарії досліджують тіло людини в соціокультурних контекстах, що підвищує статус тілесності до рівня загальногуманітарної категорії. Однак „людина тілесна” ще не належить до інтелектуального поля культури [7, с. 5]. Тіло людини твориться земними стихіями, фізичними і хімічними елементами, і має небесні задатки. Тому люди цінять один одного, розвивають стосунки через дружбу, партнерство і любов [4, с. 34].

У сучасній релігійно-філософській християнській думці застосовують „трибалізм”, компонентами якого є *душа, дух і тіло*. Ці думки висловлювали християнські проповідники-місіонери Вочман Ні та Вітнес Лі. „Слово Боже не ділить людину на дві частини: душу та тіло, – писав Вочман Ні. Воно говорить про людину як істоту триєдину: дух, душа та тіло”. Душа – це стрижень усієї людської істоти, оскільки воля, інтелект та емоції притаманні саме їй. Людина не автомат, яким Бог кермує згідно зі своєю волею. Вона має можливість і право обирати між добром і злом, приборкуючи власні емоції та примхи.

Що ж стосується тіла, то воно подібне до „в'язниці душі”, і тому, на думку Вочмана Ні, Бог не намагається змінити сутність людської плоті, єдиним способом позбавитись якої для душі та духу є лише смерть тіла. Душа пов'язана з духовним світом за допомогою духу, а з матеріальним – через тіло. Дух впливає на тіло через посередництво душі. Дух може підпорядковувати тіло за допомогою душі, так само і тіло завдяки душі може схилити дух любити світ [8, с. 23].

Найблагодійнішим з цих елементів є дух, бо він єднається з Богом. Тіло – найнижче, оскільки дотичне матерії. Душа, що між ними, поєднує їх і набуває їхнього характеру [8, с. 23]. Як бачимо, Вочман Ні встановив ієрархію трьох складових людини, в якій тіло перебуває на найнижчому рівні, душа є на дещо вищому рівні, і на найвищому рівні – дух. *Зв'язок тіла з душею і духом* з гіпотези стає фактом [4, с. 34].

Людина стає духовною істотою саме через наявність духу, що є вищою формою і проявом психічного життя людини, пов'язаного з мисленням, творчістю, пізнанням, вірою, фантазією, сумлінням, глибокими переживаннями, інтуїцією. Як духовна істота людина здатна пізнавати й осмислювати навколишній світ і саму себе; створювати у своїй уяві та

свідомості те, чого не існує; відчувати, цінувати та відтворювати красу; прагнути до добра й справедливості; когось нестямно любити і вірити у щось святе; надавати сенсу різним вчинкам або речам; йти на самопожертву заради інших або в ім'я ідеї; контролювати й удосконалювати свої почуття та вчинки, підпорядковувати їх меті; виконувати свої обов'язки, прислухатися до голосу власного сумління і робити багато іншого [2, с. 419-420].

Духовність людини дозволяє їй виходити за просторові й часові межі фізичного існування, ставити себе на місце іншої, співпереживати їй, сприймати її біди і радості як свої власні [2, с. 420].

Духовність не є завершеною системою, тому заперечення душі веде до втрати людиною індивідуальності. Духовність поєднує в людському житті об'єктивне і суб'єктивне. А тому залежно від історичних реалій, обставин життя особи духовність має різні форми і найчастіше спостерігається у творчості. Творча людина змінює камінь на витвір мистецтва, дерево – на історичну пам'ятку, залізну руду – на залізничну колію. Природа підкреслює силу духу. Духовність дає змогу людині ставити матеріальне в залежність від ідеального.

Релігія розглядає людину не як просте Боже створіння, а як істоту, яка зуміла прийняти від Бога і розвинути у собі величезний божественний дар – творити і жити у процесі діяльності.

Душа як внутрішнє джерело людського існування потребує свободи, суверенності, незалежності.

В людській індивідуальності *душа* конкретизує істину. В науці душа поєднує психічний стан людини зі способом і характером раціонального пізнання дійсності. Ідеї та ідеали, поняття віри, надії, любові, честі, совісті, гідності, порядності, правди, добра, зла, щастя та ін. є проявами духовності. Духовність проявляється у вірі у Бога, любові до Бога, надії на Бога.

Людина живе у світі інтелектуальних, естетичних, етичних цінностей. Її духовне життя має багато переваг над іншими способами буття. Людина входить в світ цінностей, насамперед, етичних, а отже, живе життям, яке є цінністю. Характеристика цінностей відкриває людині шлях до розуміння сенсу життя, її призначення у світі.

Висновки. Проаналізувавши погляди вчених та тіло, душу та дух людини від античності до нашого часу, можна сказати про її різносторонність. Єдність цих трьох компонентів визначає життя людини. У наш час технічного розвитку та прогресу людина повинна дбати не лише про потреби тіла, але й про розвиток своїх духовних потреб. Духовність дана нам Богом, вона наповнює людське життя вірою, надію, любов'ю, дає новий сенс життю.

Від природи людина отримала у формі можливостей духовні здібності, які треба реалізувати, і тому сама вирішує, чи піднятися до вершин духовного життя, чи зупинитися на матеріальному рівні і працювати лише для задоволення фізичних потреб. Людина сама вибирає мету свого життя, сама визначає стратегію життєдіяльності. Можливість отримання нових знань дає необмежені ресурси для розвитку тілесних і духовних якостей, для розуміння і

удосконалення духа. Розумна і самодостатня людина самовдосконалюється упродовж усього життя і здобуває численні і видимі результати такої праці над собою. Отже, призначення людини – жити вищими цінностями, збагачувати їх, оберігати, передавати нащадкам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко А.П. Духовність: сутність, еволюція, форми виявлення в етносі Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.04 / А.П.Алексеєнко. – Х., 2007. – 32 с.
2. Арцишевський Р.А. Філософська антропологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Ч. 1 / Р.А.Арцишевський. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 552 с.
3. Вілков В.Ю. Людина і світ: навч. посібн. / В.Ю.Вілков, О.І.Салтовський – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Губин В.Д. Философская антропология: учеб. пособ. для вузов / В.Д.Губин, Е.М.Некрасова. – М.: ПЕР СЭ; С.Пб.: Унив. кн., 2000. – 240 с. – (Humanitas).
5. Досвід людської особи: нариси з філософської антропології. – Львів: Свічадо, 2000. – 388 с.
6. Корженівський А.С. Проблема людини в філософії: моногр. / А.С.Корженівський – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 111 с.
7. Косяк В.А. Людина та її тілесність у різних формах культури: навч. посіб. / В.А.Косяк. – Суми: Універ.книга, 2010. – 318 с.
8. Ни Вочман. Духовный человек / Ни Вочман. – Т. 1. – Чикаго, 1984. – 233 с.
9. Скакун І.О. Антропоцентричні аспекти в давньосхідній та античній філософській думці / Скакун І.О. // Філософія: Конспект лекцій. – Київ, 2012. – 750 с.
10. Тахо-Годи А.А. Греческая культура в мифах, символах и терминах / А.А.Тахо-Годи, А.Ф.Лосев. – С.Пб: Изд-во «Алетейя», 1999.
11. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: навч. посіб. / [В.Г.Табачковський, М.О.Булатов, Н.В.Хамітов та ін.]. – К.: Либідь, 2003. – 432 с.

АНОТАЦІЯ

Бенькевич Г. Еволюція антропоцентричних поглядів в історії людства. У статті охарактеризовано космологічний та персоналістичний підходи щодо розуміння людини. Проаналізовано погляди вчених на тіло, душу і дух людини як неодмінну ознаку її фізичного і духовного розвитку.

Ключові слова: космологічний підхід, персоналістичний підхід, тіло, душа, дух, тілесність, духовність, людина.

АННОТАЦИЯ

Бенькевич Г. Эволюция антропоцентрических взглядов в истории человечества. В статье охарактеризован космологический и персоналистический подходы относительно понимания человека.

Проанализированы взгляды ученых на тело, душу и дух человека как непреходящий признак его физического и духовного развития.

Ключевые слова: *космологический подход, персоналистический подход, тело, душа, дух, телесность, духовность, человек.*

SUMMARY

Benkevych G. Evolution of anthropocentric views in human history. In the article are described the cosmological and personalism approaches in relation to understanding of human. The looks of scientists are described to the body, soul and spirit of human as his necessary sign of physical and spiritual development.

Key words: *cosmological approach, personalism approach, body, soul, spirit, corporalness, spirituality, human.*